

(इंग्रजीत टंकलिखित न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद)

[२००३] सप ५ एस. सी आर ८३५

गोवा प्लास्ट (पी) लिमिटेड

विरुद्ध

चिको उर्सुला डिसुझा

२०/११/२००३

(न्यायमूर्ती बी. पी. सिंग आणि न्यायमूर्ती डॉ. ए. आर. लक्ष्मणन)

परक्राम्य लेख अधिनियम ,१९८१

कलम १३८,१३८ आणि १४२ - धनादेशाचा अनादर - आदेशकाद्वारे देयक थांबविण्याच्या सूचना या- आदेशकाचे दायित्व -आदेशकाच्या बाजूने धारणा - पक्षांमधील व्यापारी संबंधाचा अभाव - कलम १३८ आणि १३९ मधील वस्तू आणि घटक ची संबंधता - मान्य केले - आदेशकाने आदेशितीला दिलेला धनादेश न वटवता परत आदेशकाद्वारे देयक थांबविण्याच्या सूचनेमुळे परत आला, आदेशकाने कलम १३८ अन्वये गुन्हा केला आहे असे मानले जाईल - कलम १३९ उलट सिद्ध होत नाही तोपर्यंत असे गृहित धरले जाते की धनादेशधारकाने ते कर्ज फेडण्यासाठी किंवा इतर कोणत्याही दायित्वासाठी प्राप्त केले आहे - आदेशक हे गृहीतक नाकारण्यात अयशस्वी ठरला - कलम १४२ अंतर्गत दाखल केलेल्या प्रकरणासाठी आदेशक आणि आदेशिती यांच्यातील नातेसंबंध हे भौतिक नाही कारण स्वीकारलेली जबाबदारी ही कायदेशीररित्या खटल्याद्वारे लागू केली जाऊ शकते.

उत्तरवादी , अपीलकर्ता-कंपनीचे माजी व्यवस्थापन संचालक, यांनी कंपनीच्या निधीतून गैरव्यवहार केलेल्या रकमेच्या दायित्वासाठी अपीलकर्ता-कंपनीच्या बाजूने काही उत्तरदिनांकित धनादेश जारी केले. कंपनीने रोख रकमेसाठी जमा केलेला पहिला धनादेश बँकेने या आधारावर नाकारला की उत्तरवादीने पैसे देण्याचे थांबवण्याचे निर्देश दिले होते. उत्तरवादीला योग्य नोटीस दिल्यानंतर, नेगोशिएबल इन्स्ट्रुमेंट्स अॅक्ट, १८८१ चे कलम १४२ अंतर्गत त्यांच्याविरुद्ध तक्रार नेगोशिएबल इन्स्ट्रुमेंट्स अॅक्ट, १८८१ च्या कलम १३८ अंतर्गत दंडनीय गुन्ह्यासाठी दाखल करण्यात आले होते. उत्तरवादीने कंपनीला १२.२.१९९३ दिनांकित पत्र लिहून उपरोक्त रकम भरण्याचे त्याचे दायित्व नाकारले आणि त्यात नमूद केले की कंपनीच्या अस्पष्ट खर्चासाठी तिसरी व्यक्ती जबाबदार आहे. तक्रारदार हे दायित्व सिद्ध करण्यात अपयशी ठरले आणि उत्तरवादीने

अधिनियमाच्या कलम १३९ च्या गृहीतकामध्ये अधोरेखित केलेले खंडन केले आहे, असे मत नोंदवत न्याय चौकशी न्यायालय ने उत्तरवादीची निर्दोष मुक्तता केली. कंपनीची अपील देखील उच्च न्यायालयाने फेटाळली होती. व्यथित होऊन कंपनीने सध्याची याचिका दाखल केली.

अपीलकर्ता-कंपनीसाठी असा युक्तिवाद करण्यात आला की कंपनीच्या बाजूने केवळ धनादेश जारी करणे हे हे दर्शविण्यासाठी पुरेसे आहे की प्रतिवादीने कंपनीला अ दायित्व देणे बाकी आहे आणि एकदा धनादेशाचा अनादर झाला की तक्रारदाराने पुढे काहीही सिद्ध करण्याची आवश्यकता नाही; आणि हा अंदाज केवळ स्पष्टीकरण किंवा विधानाद्वारे नव्हे तर प्रमुख पुराव्यांद्वारे नाकारला गेला पाहिजे.

याचिका निकाली काढत न्यायालयाने

म्हटले :-

१.१ नेगोशिएबल इन्स्ट्रुमेंट्स अॅक्ट, १८८१ चे कलम १३८ प्रकरणातील तथ्यांमध्ये आकर्षित केले जाईल आणि तरतुदीनुसार शिक्षेचा खटला तयार केला जाईल. उत्तरवादीने दिलेला धनादेश त्याच्या सूचनेनुसार पैसे भरण्यासाठी थांबवण्यात आला होता आणि धनादेश अपीलकर्त्याला न भरता परत करण्यात आला होता. उत्तरवादीने गुन्हा केल्याचे मानले जाईल. [८४९-सी -डी]

१.२ उच्च न्यायालय आणि न्याय चौकशी न्यायालयाने कायद्याच्या कलम १३८ मधील उद्देशाचा स्पष्टपणे गैरसमज केला आहे. कायद्याच्या कलम १३८ आणि १३९ या बाबी लक्षात घेऊन अधिनियमित करण्यात आले होते की स्वीकारलेल्या दायित्वाच्या देयकासाठी धनादेश जारी केले गेले होते परंतु ठेवीदार बँकेला देय देणे थांबविण्याच्या सूचना देऊन उक्त दायित्वाचा अनादर करत असे. उक्त गोष्टी टाळण्यासाठी आणि ही विश्वासाहता आणि विश्वासाहतेचा घटक तयार करण्यासाठी, उपरोक्त कलमे अधिनियमित करण्यात आली होती, जी कलमांमधील घटकांची पूर्तता झाल्यास दंडाचा फौजदारी उपाय प्रदान करतात.

मोदी सिमेंट वि. कुचील कुमार नंदी [१९९८] ३ एस. सी. सी. २४९ यावर अवलंबून होते

२.१ उच्च न्यायालय आणि ट्रायल कोर्ट कायद्याच्या कलम १३९ ची अंमलबजावणी करण्यात अयशस्वी ठरले, जे याउलट सिद्ध होत नाही, की धनादेश धारकाने कोणत्याही कर्जाच्या किंवा इतर दायित्वाच्या संपूर्ण किंवा काही भागाच्या सुटकेसाठी धनादेश प्राप्त केला आहे, असा समज निर्माण करतो. खालील न्यायालयांनी उत्तरवादीने सादर केलेल्या पुराव्याला, म्हणजे दायित्व

नाकारणारे 12.2.1993 दिनांकित पत्र आणि त्यात असे नमूद केले आहे की इतर काही व्यक्ती त्यासाठी जबाबदार आहे, हे कायद्याच्या कलम 139 अंतर्गत असलेल्या गृहीतकाला नकार देण्यासाठी पुरेसे आहे. हे पत्र सिद्ध झालेले नाही किंवा त्यातील मजकूर किंवा न्यायालयाच्या कार्यवाहीत सादर केलेले दस्तऐवजही सिद्ध झालेले नाही. तथापि, या पत्रात उत्तरवादीने जबाबदारी नाकारली नाही तर ती केवळ तिसऱ्या व्यक्तीवर हस्तांतरित केली. या पत्रातील मजकुराची सत्यता केवळ पत्रातील मजकूर सिद्ध झाला तरच तपासली जाऊ शकते. दोन्ही न्यायालयांनी उत्तरवादीने दायित्व निभावण्याकडे दुर्लक्ष केले आहे ज्याने म्हटले आहे की दायित्व अस्तित्वात होते परंतु तो त्यासाठी जबाबदार नव्हता. उत्तरदायित्व निर्माण झाले तेव्हा आपण अपीलकर्ता-कंपनीचे व्यवस्थापन संचालक असल्याचे आरोपींनी कबूल केले होते हे देखील खालील न्यायालयांनी विचारात घेतले नाही. [841- बी-डी; 844-डी]

हितेन पी. दलाल विरुद्ध ब्रतींद्रनाथ बॅनर्जी, [2001] 6 एस. सी. सी. 16; के. एन. बीना वि. मुनियप्पन आणि अन्न, [2001] 8 एस. सी. सी. 458; गोप्लास्ट (पी) लिमिटेड विरुद्ध चिको उर्सुला डिसोजा आणि अन्न., [2003] 3 एस. सी. सी. 232 आणि एम. एम. टी. सी. लिमिटेड आणि अन्न. वि. मेडची केमिकल्स अँड फार्मा (पी) लिमिटेड आणि अन्न., [2002] 1 एस. सी. सी. 234, यावर अवलंबून होते.

२.२. धनादेश जारी केले जात असताना उत्तरवादी अन्यथा दायित्व स्वीकारत होता हे लक्षात घेण्यातही उच्च न्यायालय आणि न्यायचौकशी न्यायालय अपयशी ठरले. एक दायित्व होते हे सिद्ध करण्यासाठी हा पुरेसा पुरावा होता आणि म्हणून अधोरेखित केलेल्या गृहीतकानुसार. अधिनियमाच्या 139 नुसार, जारी केलेले धनादेश, उत्तरवादी च्या विधानानुसारही दायित्वासाठी होते. [844- अ-ब]

3. अधिनियमांतर्गत केलेल्या गुन्ह्यासाठी अधिनियमाच्या कलम 142 अंतर्गत दाखल केलेल्या खटल्यांमध्ये, आदेशक आणि आदेशिती यांच्यातील संबंध हे महत्त्वाचे नसतात, कारण स्वीकारलेले दायित्व हे असे असते, जे दाव्याच्या माध्यमातून कायदेशीररित्या केले जाऊ शकते. कायद्याच्या कलम 138 च्या स्पष्टीकरणानुसार हे दायित्व कायदेशीररित्या लागू करण्यायोग्य कर्ज किंवा दायित्व होते हे प्रकरणातील तथ्यांनुसार समजून घेण्यात उच्च न्यायालय अपयशी ठरले आहे. त्यामुळे, अपीलकर्ता आणि उत्तरवादी यांच्यातील संबंध हे कायद्याच्या कलम 138 अंतर्गत गुन्ह्यासाठी च्या कार्यवाहीसाठी अजिबात कारक नव्हते. कायद्याचे कलम 138 केवळ व्यापारी

संबंधांचा समावेश असलेल्या व्यवहारांच्या बाबतीत लागू होते आणि अपीलकर्ता दायित्व सिद्ध करण्यात अपयशी ठरला आहे हे उच्च न्यायालयाचे निष्कर्ष विकृत आहेत. [842-जी-एच; 843-बी; 844-एफ]

4. कायद्याच्या विशिष्ट कलम 138 आणि 139 मधील तरतुदींखालील उद्देश आणि घटक लक्षात घेऊन, कमी शिक्षेची याचिका आणि सौम्य दृष्टिकोन स्वीकारला जाऊ शकत नाही. संबंधित व्यवहार 1993 साली दोन्ही पक्षांमध्ये झाला होता, त्यामुळे कायद्याचे कलम 138, जे संबंधित वेळी होते, ते सध्याच्या प्रकरणाला लागू होईल. अपीलकर्त्याच्या बाजूने काढलेल्या दर्शनी धनाकर्षाद्वारे धनादेशाच्या दुप्पट रक्कम भरण्यासाठी उत्तरवादीला एक महिन्याची मुदत दिली जाते. [849-ई-एफ; 850-सी]

फौजदारी अपील अधिकारिता : 1996 चा फौजदारी अपील क्र. 1968.

सी. आर. एल. मधील गोवा येथील जी. पणजी खंडपीठाने मुंबई उच्च न्यायालयाच्या 12.1.96 तारखेच्या निकाल आणि आदेशावरून. 1995 चा ए. क्रमांक 37.

अपीलकर्त्यासाठी एस. के. मेहतासाठी ध्रुव मेहता आणि मोहित चौधरी.

उत्तरवादीसाठी ए. के. संघी.

न्यायालयाचा निर्णय यांनी दिला.

न्यायमूर्ती डॉ. ए. आर. लक्ष्मणन : हे अपील अपीलकर्ता/तक्रारदाराद्वारे मुंबई उच्च न्यायालयाच्या, पणजी खंडपीठाच्या फौजदारी अपील क्र. 37/1995 मधील आदेशाविरुद्ध केले आहे , ज्यामध्ये उच्च न्यायालयाने परक्राम्य लेख अधिनियम चे कलम 138 अंतर्गत दंडनीय गुन्ह्यासाठी खाजगी एन. सी. प्रकरण क्रमांक १४९/९३/८ मध्ये प्रथम श्रेणी न्यायिक दंडाधिकाऱ्यांनी पारित केलेल्या दिनांकित 25.08.1995 च्या निर्दोषतेच्या आदेशाला पुष्टी दिली.

सध्याचे अपील दाखल करण्याकडे नेणारी संक्षिप्त तथ्ये खालीलप्रमाणे आहेत:

उत्तरवादीने 10 लाख रुपयांचे उत्तरदिनांकीत धनादेश जारी केले. अपीलकर्ता-कंपनीच्या निधीतून गैरव्यवहार केलेल्या रकमेच्या दायित्वासाठी, अपीलकर्त्याच्या बाजूने प्रत्येकी 40,000 रुपये, एकूण 4 लाख रुपये. उत्तरवादीने अपीलकर्त्याला दिनांकित 12.02.1993 (परिशिष्ट पी-1) या पत्रात दिलेल्या कारणांसाठी उपरोक्त रक्कम भरण्याचे दायित्व नाकारणारे पत्र लिहिले. अपीलकर्त्याने रोख रकमेसाठी पहिला धनादेश जमा केला. प्रतिवादीने पैसे भरणे थांबविण्याच्या सूचना दिल्या होत्या या कारणावरून बँकेने या धनादेशाचा अनादर केला. अपीलकर्त्याने

प्रतिवादीला धनादेशाच्या अनादरासंदर्भात कायदेशीर नोटीस पाठवून 5 लाख रुपये देण्याची मागणी केली. 15 दिवसांच्या आत 40,000. उत्तरवादीने उपरोक्त सूचनेचे पालन न केल्यामुळे, कायद्याच्या कलम 138 अंतर्गत दंडनीय गुन्ह्यासाठी परक्राम्य लेख अधिनियम च्या कलम 142 (यापुढे 'कायदा' म्हणून संदर्भित) अंतर्गत उत्तरवादी विरुद्ध तक्रार दाखल करण्यात आली. अपीलकर्त्याच्या म्हणण्यानुसार, उत्तरवादी/आरोपी अपीलकर्ता कंपनीचे व्यवस्थापन संचालक म्हणून काम करत होते. 1992 च्या जुलै महिन्यापासून उत्तरवादीची सेवा बंद करण्यात आली. तक्रार सिद्ध करण्यासाठी अपीलकर्त्याने त्यांच्या वतीने त्याच्या महाव्यवस्थापकाकडे चौकशी केली. बचावातील उत्तरवादीने कोणत्याही साक्षीदाराची चौकशी केली नाही. प्रत्यर्थीने साक्षीदार चौकटीत पाऊलही टाकले नाही, जेणेकरून तो स्वतःची उलटतपासणी करू शकेल. त्यांनी केवळ कंपनीला लिहिलेले 12.02.1993 एफ दिनांकित पत्र नोंदवले. बँकेने दिलेल्या 12.04.1993 तारखेच्या सल्ल्याची खरी प्रत, 06.03.1996 तारखेच्या तक्रारीची खरी प्रत आणि निवेदनाची खरी प्रत परिशिष्ट पी-2, पी-3 आणि पी-4 म्हणून चिन्हांकित केली आहे.

विद्वान न्यायिक दंडाधिकारी, प्रथम वर्ग यांनी दिनांक 1 च्या आदेशाद्वारे उत्तरवादीची निर्दोष मुक्तता केली आणि असे म्हटले की याचिकाकर्ते जी दायित्व सिद्ध करण्यात अयशस्वी ठरले आणि उत्तरवादीने कायद्याच्या कलम 139 अंतर्गत वैधानिक गृहीतक नाकारले आहे. या आदेशामुळे व्यथित होऊन, अपीलकर्त्याने 1995 च्या फौजदारी अपील क्रमांक 37 ला मुंबई उच्च न्यायालयाकडे दाखल केले, ज्याने अपीलकर्त्याने उत्तरवादीचे संबंधित रक्कम भरण्याचे दायित्व सिद्ध करण्यात अयशस्वी ठरल्याचे सांगत अपीलही फेटाळले. 12.01.1996 या तारखेच्या निर्णयामुळे आणि आदेशामुळे व्यथित होऊन मुंबई उच्च न्यायालयाच्या फौजदारी अपील क्र. 37/1995, सध्याचे अपील अपीलकर्त्याने केले होते.

आम्ही अपीलकर्त्याची बाजू मांडणारे विद्वान वकील ध्रुव मेहता आणि उत्तरवादीची बाजू मांडणारे विद्वान वकील ए. के. संधी यांना ऐकले.

अपीलकर्त्याची बाजू मांडणारे विद्वान वकील ध्रुव मेहता यांनी सांगितले की, या गृहीतकाला केवळ स्पष्टीकरण किंवा विधानाद्वारे नव्हे तर अग्रगण्य पुराव्यांद्वारे खंडन केले पाहिजे आणि अपीलकर्ता-कंपनीच्या बाजूने केवळ धनादेश जारी करणे हे हे दर्शविण्यासाठी पुरेसे आहे की उत्तरवादी /आरोपी अपीलकर्ता-कंपनीच्या जबाबदाऱ्यांचे ऋणी आहेत. कायद्याच्या कलम 138 च्या तरतुदींचा अर्थ लावताना, उत्तरवादीने जारी केलेल्या धनादेशाचा अनादर झाला या

वस्तुस्थितीव्यतिरिक्त, तक्रारदाराने पुढे काहीही सिद्ध करण्याची आवश्यकता नाही आणि कायद्याच्या कलम 139 अंतर्गत केलेल्या गृहीतकाला नाकारणे हे आरोपीचे काम आहे. तो पुढे असे म्हणेल की केवळ अपीलकर्ता-कंपनीला पत्र किंवा पत्रव्यवहार पाठवणे पुरेसे नाही, जोपर्यंत अग्रगण्य पुराव्यांद्वारे अनुमान नाकारले जात नाही आणि अनुमान नाकारले गेले असे म्हटले जाऊ शकत नाही. ध्रुव मेहता पुढे विनंती केली की, राजन किन्नरकर यांची चौकशी करणे हे उत्तरवादी /आरोपी वर बंधनकारक आहे, कारण उत्तरवादीने आपल्या दिनांक 1 च्या पत्रात म्हटले आहे की राजन किन्नरकर हे कंपनीच्या आर्थिक व्यवहारांसाठी जबाबदार होते आणि त्यामुळे कंपनीच्या खात्यांच्या अस्पष्ट स्वर्चासाठी ते जबाबदार आहेत. पुढे असा युक्तिवाद करण्यात आला की, उत्तरवादी /आरोपीने अपीलकर्ता-कंपनीला धनादेश सादर किंवा वितरित करताच, त्याने दायित्व आणि बँकेकडे सादरीकरणावरील धनादेशाचा अनादर केल्याची कबुली दिली, कायद्याच्या कलम 138 मधील घटकांची पूर्तता झाली आणि आरोपींनी कायद्याच्या कलम 138 अंतर्गत दंडनीय गुन्हा केला.

या उत्तरवादी /आरोपीची बाजू मांडणारे विद्वान वकील ए. के. संघी यांनी सादर केले की, अपीलकर्ता/तक्रारदाराने तक्रारीत आणि पी.डब्ल्यू .१ च्या मुख्य परीक्षेत उत्तरवादी/आरोपीशी असलेले संबंध सांगण्यास काटेकोरपणे टाळाटाळ केली आणि 12.02.1993 या तारखेच्या पत्राच्या प्राप्तीबाबत तक्रारीमध्ये तसेच अपीलकर्त्याच्या वतीने सादर केलेल्या पुराव्यांमध्येही कानाडोळा केला जात नाही. पुढे असे सादर करण्यात आले की अपीलकर्त्याने न्यायचौकशी न्यायालया समोर उत्तरवादीच्या विरोधात असलेल्या कोणत्याही देय रकमेसाठी उत्तरवादी जो कसा जबाबदार आहे याबद्दल कोणतेही तपशील किंवा विधान सादर केलेले नाही. श्री. ए. के.संघी पुढे सादर करतात की, प्रस्तुत प्रकरणात, उत्तरवादीने अपीलकर्त्याला केवळ धनादेश सादर करणे किंवा वितरित करणे म्हणजे कर्ज किंवा दायित्व स्वीकारणे असे मानले जाणार नाही आणि उलटपक्षी, उत्तरवादीने एप्रिल 1993 मध्ये बँकेला धनादेश एच 840 ए सादर करण्यापूर्वी त्याच्या दिनांक 1 च्या पत्रात संपूर्ण इतिहास दिला आहे. पुढे असे म्हटले गेले की, याच पत्राचा मसुदा राजन किन्नरकर यांनी तयार केला होता आणि ते, अपीलकर्त्याच्या निर्देशानुसार, मसुद्यानुसार तयार केले गेले होते आणि म्हणूनच, उत्तरवादीने योग्यरित्या आणि विशेषतः 5 लाख रुपयांचे दायित्व नाकारले आहे कारण प्रस्तुत अपीलात 4 लाखांपेक्षा खूपच कमी Rs.40,000 सामील आहेत.

दोन्ही बाजूंनी हजर असलेल्या विद्वान वकिलांच्या संबंधित युक्तिवादांची जाहिरात करण्यापूर्वी, कायद्याचे कलम 138 आणि कलम 139 उद्धृत करणे फायदेशीर आहे कारण ते संबंधित वेळी होते. अधिनियमाच्या कलम 138 आणि 139 खालीलप्रमाणे वाचल्या जातात :

"138. खात्यातील निधीच्या अपुरेपणासाठी, इत्यादींसाठी धनादेशाचा अनादर.-जर एखाद्या व्यक्तीने बँकरकडे ठेवलेल्या खात्यात, त्या खात्यातून दुसऱ्या व्यक्तीला कोणत्याही पैसाची किंवा इतर दायित्वाची संपूर्ण किंवा अंशतः रक्कम भरण्यासाठी, एखादा धनादेश काढला असेल, तर तो बँकेने परत केला जाणार नाही, कारण एकतर त्या खात्यात जमा केलेली रक्कम धनादेशाचा सन्मान करण्यासाठी अपुरी आहे किंवा ती त्या बँकेशी केलेल्या कराराद्वारे त्या खात्यातून भरण्यासाठी ठरवलेल्या रकमेपेक्षा जास्त आहे, तर अशा व्यक्तीने गुन्हा केल्याचे मानले जाईल आणि या कायद्याच्या इतर कोणत्याही तरतुदीवर प्रतिकूल परिणाम न करता, त्याला १ वर्षपर्यंतची मुदतीसाठी तुरुंगवास किंवा धनादेशाच्या दुप्पट वाढणाऱ्या दंडासह किंवा दोन्हीद्वारे शिक्षा केली जाईल तुरुंगवासाची शिक्षा केली जाईल.

परंतु, या कलमात समाविष्ट असलेली कोणतीही गोष्ट लागू होणार नाही, जोपर्यंत-

(अ) धनादेश काढल्याच्या तारखेपासून सहा महिन्यांच्या कालावधीत किंवा त्याच्या वैधतेच्या कालावधीत, यापैकी जो आधी असेल, तो बँकेत सादर करण्यात आला असेल;

(ब) धनादेश प्राप्तकर्ता किंवा धारक, यथास्थिती, धनादेश परत न केल्याबद्दल बँकेकडून माहिती मिळाल्यानंतर पंधरा दिवसांच्या आत धनादेश काढणाऱ्याला लेखी नोटीस देऊन उक्त पैसा भरण्याची मागणी करणे करतो; आणि

(क) अशा धनादेशाचा आहारी, धनादेश प्राप्त झाल्यापासून पंधरा दिवसांच्या आत, धनादेश प्राप्तकर्त्याला किंवा, यथास्थिती, धारकाला दिलेल्या रकमेची पैसा भरण्यात अपयशी ठरतो.

"139. धारकाच्या बाजूने अनुमान-गोवा प्लेस (पी) लिमिटेड. वि. याच्या उलट सिद्ध झाले नाही तर असे गृहित धरले जाईल की धनादेश धारकाला कलम 138 मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या स्वरूपाचा 'ए' धनादेश कोणत्याही कर्जाच्या किंवा इतर दायित्वाच्या संपूर्ण किंवा अंशतः भरणा करण्यासाठी प्राप्त झाला आहे.

आम्ही युक्तिवाद , परिशिष्टे, विद्वान न्यायदंडाधिकारी यांनी दिलेला आदेश आणि उच्च

न्यायालयाने दिलेला निकाल यांचा अभ्यास केला आहे. आमच्या मते, उच्च न्यायालय आणि विद्वान न्यायिक दंडाधिकारी कायद्याच्या कलम 139 ला प्रभाव देण्यात अयशस्वी ठरले जे एक अनुमान तयार करते जोपर्यंत याउलट हे सिद्ध होत नाही की धनादेशधारकाने कोणत्याही कर्जाच्या किंवा इतर दायित्वाच्या संपूर्ण किंवा काही भागासाठी भरणा करण्यासाठी धनादेश प्राप्त केला आहे. आम्ही 12.02.1993 या तारखेच्या पत्रातील मजकुराचा अभ्यास केला आहे. हे पत्र सिद्ध झालेले नाही किंवा त्यातील मजकूर किंवा न्यायालयाच्या कार्यवाहीत सादर केलेले दस्तऐवजही सिद्ध झालेले नाही. हे लक्षात घेणे योग्य आहे की या पत्रात, प्रतिवादी/तक्रारदाराने, तथापि, दायित्व नाकारले नाही, तर ते केवळ तिसऱ्या व्यक्तीवर हस्तांतरित केले. पत्रातील मजकूर सिद्ध झाला तरच पत्रातील मजकुराची सत्यता तपासली जाऊ शकते. उच्च न्यायालय आणि विद्वान न्यायिक दंडाधिकाऱ्यांनी उत्तरवादीने दायित्व स्वीकारण्याकडे दुर्लक्ष केले आहे ज्याने म्हटले आहे की दायित्व अस्तित्वात होते परंतु तो त्यासाठी जबाबदार नव्हता. याचा विचार करताना, उच्च न्यायालय डी आणि विद्वान दंडाधिकारी यांनी उत्तरवादीने सादर केलेल्या पुराव्यावर, म्हणजे दायित्व नाकारणारे पत्र आणि कायद्याच्या कलम 139 अंतर्गत अनुमान नाकारण्यासाठी इतर काही व्यक्ती पुरेशी जबाबदार असल्याचे मानले. आधीच लक्षात आल्याप्रमाणे, अपीलकर्त्याने त्याच्या बाजूच्या त्याच्या महाव्यवस्थापकाकडे चौकशी केली. उत्तरवादीने कोणत्याही साक्षीदाराची तपासणी केली नाही आणि उलटतपासणीसाठी स्वतः पाऊल टाकण्यासाठी साक्षीदाराच्या चौकटीत पाऊलही टाकले नाही. उत्तरवादीने कंपनीला लिहिलेले 12.02.1993 दिनांकित पत्र नोंदवले आहे.

आमच्या मते, उच्च न्यायालय आणि विद्वान न्यायिक दंडाधिकाऱ्यांनी कायद्याच्या कलम 138 मधील उद्देशाचा स्पष्टपणे गैरसमज केला आहे. कायद्याच्या कलम 138 आणि 139 या बाबी लक्षात घेऊन अधिनियमित करण्यात आले होते की स्वीकारलेल्या दायित्वाच्या देयकासाठी . धनादेश जारी केले गेले होते, परंतु ठेवीदार बँकेला देय देणे थांबवण्यासाठी सूचना जारी करून उक्त दायित्वाचा अनादर करत असे. उपरोक्त गोष्टी टाळण्यासाठी आणि विश्वासाहता आणि विश्वासाहतेचा घटक निर्माण करण्यासाठी, उपरोक्त कलमे अधिनियमित करण्यात आली होती, जी कलमांमधील घटकांची पूर्तता झाल्यास दंडाचा फौजदारी उपाय प्रदान करतात. आमच्या मते, उच्च न्यायालयाने एक असा अर्थ लावला ज्यामुळे जी तरतुदी ज्या उद्देशाने लागू करण्यात आल्या होत्या त्याच हेतूला धक्का बसेल. आक्षेपार्ह निर्णयाने कायद्याच्या कलम 139 चा चुकीचा अर्थ

लावला जो धारकाच्या बाजूने एक अनुमान आहे. कायद्याच्या कलम 139 सह निकाल वाचून असे दिसते की उच्च न्यायालयाने कायद्याच्या कलम 139 मध्ये जे समाविष्ट नाही ते वाचले आहे. उच्च न्यायालय आणि विद्वान न्यायिक दंडाधिकाऱ्यांच्या निकालांचे अनेक परिच्छेद हे कायद्याच्या कलम 139 वर ठेवलेल्या चुकीच्या व्याख्येचे थेट प्रक्षेपण आहेत आणि उच्च न्यायालय आणि विद्वान न्यायिक दंडाधिकाऱ्यांनी सध्याचे प्रकरण कायद्याच्या कलम 138 च्या कक्षेतून बाहेर आणण्यासाठी बाह्य घटक आणि तत्त्वांवर लक्ष केंद्रित केले.

उच्च न्यायालयाने धनादेशाच्या अपमानासंदर्भात गुन्हांशी संबंधित अध्यायाच्या उद्देशावर चर्चा करताना आणि लेखक डॉ. पी. डब्ल्यू. रेगे यांचे भाष्य मोठ्या प्रमाणात उद्धृत करताना, परिच्छेद 16 मध्ये चर्चा केलेल्या महत्त्वाच्या पैलूचा विचार करण्यात अयशस्वी ठरले आहे, जो खालीलप्रमाणे आहे:

" हे खरे आहे की परक्राम्य लेख अधिनियम व्यथित पक्षासाठी उपाय प्रदान करण्यात अयशस्वी ठरला नाही; परंतु कायद्याच्या वरील तरतुदींमध्ये एक प्रसंभाविक प्रक्रिया नमूद केली आहे जी प्रथमतः अतिशय विस्तृत आहे आणि उपाय केवळ दिवाणी स्वरूपाचा असल्याने, नागरी न्याय मिळवण्याची प्रसंभाविक प्रक्रिया, दुसरे म्हणजे कुरव्यातपणे विलंबित होते. त्यामुळे, थकबाकीदारांविरुद्ध त्वरित उपाययोजना सुनिश्चित करणे हा एकमेव मार्ग होता, ज्यामध्ये धनादेशांच्या स्वरूपात वाटाघाटी करण्यायोग्य साधने जारी करण्याच्या व्यवहारात विश्वासाहता आणि विश्वासाहतेचा घटक पुन्हा सादर केला जाऊ शकत होता. हे करण्याचा सर्वोत्तम मार्ग म्हणजे दंडाचा फौजदारी उपाय प्रदान करणे, जी दुरुस्ती कायद्याने करण्याचा प्रयत्न केला आहे".

हे उद्दिष्ट पूर्ण करण्यासाठी, विधिमंडळाने कायद्यात सुधारणा करताना खालील प्रक्रिया केली आहे:

" (i) कलम 138 अन्वये, एक दोषसिद्धीचा गुन्हा तयार केला जातो.

(ii) कलम 139 मध्ये, असे गृहीत धरले जाते की धनादेश धारकाने ते दायित्व पार पाडण्यासाठी प्राप्त केले आहे.

(iii) कलम 140 मधील बचावाला परवानगी नाकारणे की आदेशकाला असे मानण्याचे कोणतेही कारण नाही की धनादेशाचा अपमान केला जाईल.

(iv) कायदेशीररित्या लागू करण्यायोग्य कर्ज किंवा इतर दायित्व याचा अर्थ 'कर्ज किंवा

इतर दायित्व' या शब्दांची व्याख्या करण्यासाठी कलम 138 मध्ये स्पष्टीकरण दिले आहे.

जर उपरोक्त गोष्टी लक्षात घेतल्या गेल्या तर उच्च न्यायालयाचे निष्कर्ष कायदेशीररित्या विकृत आहेत, म्हणजे कायद्याचे कलम 138 केवळ व्यापारी संबंधांचा समावेश असलेल्या व्यवहारांच्या बाबतीत लागू होते आणि दुसरे म्हणजे अपीलकर्ता दायित्व सिद्ध करण्यात अपयशी ठरला आहे. उच्च न्यायालयाच्या निकालाच्या परिच्छेद 18 मध्ये दोन्ही निष्कर्ष आहेत जे खालीलप्रमाणे आहेत:

" या प्रकरणात तक्रारदार आणि उत्तरवादी आरोपी यांच्यातील संबंध दर्शविण्यासाठी कोणताही पुरावा किंवा इतिहास सापडलेला नाही. उलटतपासणीतून निष्पन्न झाले की उत्तरवादी आरोपी कारखान्याचा व्यवस्थापक म्हणून काम करत होता. अशा प्रकारे, मालक आणि सेवक किंवा कर्मचारी किंवा नियोक्ता हे संबंध होते, ज्यामध्ये पक्षांमध्ये कोणतेही व्यावसायिक किंवा व्यावसायिक किंवा व्यापारी संबंध नव्हते."

उच्च न्यायालय, आमच्या मते, हे समजून घेण्यात अयशस्वी ठरले आहे की प्रस्तुत प्रकरणाच्या तथ्यांवर, कायद्याच्या कलम 138 च्या स्पष्टीकरणानुसार दायित्व हे कायदेशीररित्या अंमलबजावणी करण्यायोग्य कर्ज किंवा दायित्व होते, म्हणून, अपीलकर्ता आणि उत्तरवादी यांच्यातील संबंध कायद्याच्या कलम 138 अंतर्गत गुन्ह्याच्या कार्यवाहीसाठी अजिबात कारक नव्हता. हे दायित्व कायदेशीररित्या लागू करण्यायोग्य कर्ज होते हे उच्च न्यायालयाच्या परिच्छेद 19 मधील निष्कर्षावरून स्पष्ट होते जे खाली उद्धृत केले आहे:

" अपीलकर्ता-कंपनीने आरोपी उत्तरवादीला रक्कम भरण्यास भाग पाडून प्रकरण शॉर्ट सर्किट करण्याचा प्रयत्न केला आहे."

दोन्ही न्यायालये, आमच्या मते, उत्तरवादीने जारी केलेल्या देयक थांबवण्याच्या सूचनांचा महत्त्वाचा पैलू विचारात घेण्यात अयशस्वी ठरली. साधारणपणे, जेव्हा खात्यात पुरेशी रक्कम नसते तेव्हा खातेधारकाकडून बँकेला देय देणे थांबवण्याच्या सूचना दिल्या जातात. सध्याच्या प्रकरणात, पैसे देणे थांबवण्याचे कारण मात्र अनेक पटींनी असू शकते. देयक थांबवण्याच्या सूचना जारी करण्यासाठी, खात्यांमध्ये प्रथम निधी असणे आवश्यक आहे. या पैलूवर, खालील न्यायालये हे पाहण्यात अयशस्वी ठरली आहेत की, २०.०७.१९९२' तारखेच्या धनादेशावर स्वाक्षरी करण्याच्या तारखेपर्यंत, '१०.०१.१९९३' तारखेचा धनादेश सादर करण्याच्या तारखेपर्यंत, '१२.०२.१९९३' तारखेचे पत्र लिहिण्याच्या तारखेपर्यंत आणि ज्या तारखेस बँकेला देयक

थांबविण्याच्या सूचना देण्यात आल्या होत्या, त्या तारखेपर्यंत उत्तरवादीच्या खात्यात पुरेसा निधी आहे का. खालील दोन्ही न्यायालयांनी असे म्हटले आहे की पत्र जारी केल्यानंतर, उत्तरवादीने पैसे देणे थांबवले आहे, म्हणून, कोणत्याही दुर्भावनाचे श्रेय दिले जाऊ शकत नाही. हे लक्षात घेणे योग्य आहे की, 02.06.1995 तारखेच्या देयकासाठी खात्यात पुरेशी रक्कम आहे की नाही हे शोधण्यासाठी अपीलकर्त्याने बँक व्यवस्थापकाकडे अर्ज केला होता. आरोपीकडून धनादेशाच्या अपमानाबद्दल कोणताही वाद नाही, त्यामुळे बँक व्यवस्थापकाकडून कोणत्याही हेतूची पूर्तता केली जाणार नाही, कारण अपमान हा मुद्दा नाही, असे मत नोंदवलेल्या न्यायिक दंडाधिकाऱ्यांनी तक्रारदाराचे म्हणणे ऐकून न घेता हा अर्ज नामंजूर केला. बँक व्यवस्थापकाची तपासणी झाली असती तर खात्यामध्ये धनादेश भरण्यासाठी पुरेशी रक्कम होती की नाही हे स्पष्ट झाले असते. आदेशकाने बँकेला कोणत्या तारखेला "प्रदान करणे थांबवा" आदेश पाठवली होती हे जाणून घेणे देखील यामुळे शक्य झाले असते. एच. सर्वोच्च न्यायालय अहवाल या अर्जाला परवानगी न दिल्याने विद्वान दंडाधिकाऱ्यांनी गंभीर चूक केली आणि त्यावर संमत झालेल्या कार्यवाहीला या प्रकरणाच्या मुळाशी जाणाऱ्या गंभीर दुर्बलतेचा सामना करावा लागला आहे. धनादेश जारी केले जात असताना उत्तरवादी अन्यथा दायित्व स्वीकारत होता हे उच्च न्यायालय आणि विद्वान न्यायिक दंडाधिकाऱ्यांच्या लक्षातही आले नाही. दायित्व होते हे सिद्ध करण्यासाठी हा पुरेसा पुरावा होता आणि कायद्याच्या कलम 139 अंतर्गत गृहीतकानुसार, जारी केलेले धनादेश उत्तरवादीच्या विधानानुसारही दायित्वासाठी होते. संबंधित कलम जे कायद्याचे कलम 138 आहे जे गुन्ह्याचे घटक देते. या कलमाच्या सुरुवातीच्या शब्दात असे म्हटले आहे :

" जिथे एखाद्या व्यक्तीने त्याच्याद्वारे बँकेत ठेवलेल्या खात्यावर, त्या खात्यातून कोणत्याही व्यक्तीला कोणत्याही पैशांची किंवा इतर दायित्वाची संपूर्ण किंवा अंशतः परतफेड करण्यासाठी कोणतीही रक्कम भरण्यासाठी कोणतेही धनादेश काढले असतील."

खालील दोन्ही न्यायालयांनी उत्तरवादीने दायित्व कबुलीकडे दुर्लक्ष केले आहे ज्याने असे म्हटले आहे की दायित्व अस्तित्वात होते परंतु तो त्यासाठी जबाबदार नव्हता. याचा विचार करताना, खालील न्यायालयांनी उत्तरवादीने सादर केलेल्या पुराव्यावर, म्हणजे दायित्व नाकारणारे पत्र आणि त्यासाठी इतर एखादी व्यक्ती जबाबदार आहे, असे मानले, जे कायद्याच्या कलम 139 अंतर्गत असलेल्या गृहीतकाला नकार देण्यासाठी पुरेसे आहे. उत्तरदायित्व निर्माण झाले तेव्हा आपण अपीलकर्ता-कंपनीचे व्यवस्थापन संचालक असल्याचे आरोपींनी कबूल केले होते हे

देखील खालील न्यायालयांनी विचारात घेतले नाही.

तक्रार नाकारण्यासाठी खालील न्यायालयांनी दिलेले आणखी एक कारण म्हणजे अपीलकर्त्याने 12.02.1993 दिनांकित पत्राविषयीची वस्तुस्थिती दडपली आहे. आमच्या मते, कायद्याच्या कलम 138 च्या तरतुदीनुसार अशा पत्राला उत्तर देण्याचे अपीलकर्त्याचे कोणतेही बंधन नाही.

पक्षांच्या संबंधांबाबत उच्च न्यायालयाने काही टिप्पण्या केल्या होत्या. अधिनियमांतर्गत केलेल्या गुन्हासाठी कायद्याच्या कलम 142 अंतर्गत दाखल केलेल्या खटल्यांमध्ये आदेशक आणि आदेशित यांच्यातील संबंध महत्त्वपूर्ण नाही कारण स्वीकारलेले दायित्व हे असे आहे जे दाव्याच्या माध्यमातून कायदेशीररित्या लागू केले जाऊ शकते.

आम्ही तक्रारीचे सुद्धा अवलोकन केले आहे. तक्रारीतील युक्तिवादाच्या मुद्द्यावर, तक्रारदाराने कायद्याच्या कलम 138 अंतर्गत गुन्हा ठरवण्यासाठी आवश्यक असलेली सर्व तथ्ये सांगितली, त्यामुळे, विद्वान न्यायिक दंडाधिकारी आणि उच्च न्यायालयाने मान्यता दिलेल्या निष्कर्षांनुसार या प्रकरणात तथ्ये दडपण्याचा प्रश्नच उद्भवत नाही. तक्रारदाराने सांगितले की उत्तरवादीने अपीलकर्त्याला Rs.40,000 ची रक्कम देणे बाकी आहे. अपीलकर्त्याला उक्त रकमेचा उत्तरदिनांकित धनादेश प्राप्त झाला आहे. हा धनादेश बँकेला सादर करण्यात आला आणि 'देय देणे थांबवा' अशी टिप्पणी देऊन परत करण्यात आला. वैधानिक नोटीस जारी करण्यात आली आणि उत्तरवादीला ती प्राप्त झाली. उत्तरवादीने केलेल्या मागणीचे पालन न केल्याने तक्रार दाखल करण्यात आली.

आता आम्ही सुनावणीच्या वेळी उद्धृत केलेल्या निर्णयांची जाहिरात करू. मोदी सिमेंट्स लिमिटेड विरुद्ध कुचिल कुमार नंदी, [1998] 3 एस. सी. सी. 249 (तीन न्यायाधीशांचे खंडपीठ) च्या प्रकरणातील या न्यायालयाच्या निकालाच्या परिच्छेद 13 ते 16 वर विद्वान वकिलांनी भर दिला, जे खालीलप्रमाणे होते:

" तथापि, उत्तरवादीच्या वतीने असा युक्तिवाद करण्यात आला की इलेक्ट्रॉनिक्स ट्रेड अँड टेक्नॉलॉजी डेव्हलपमेंट कॉर्पोरेशन लिमिटेडमधील निर्णय सध्याच्या प्रकरणांमध्ये समोर आलेल्या तथ्यांपर्यंत अपीलकर्त्याला समर्थन देत नाही कारण आदेशकाने बँकेला 8-8-1984 वर पैसे भरणे थांबवण्याची माहिती दिली होती, तर धनादेश 9-8-1994 वर एन्क्वेटमेंटसाठी सादर केले गेले होते, जरी ते 23-2-1994, 26-2-1994 आणि 28-2-

1994 वर काढले गेले होते. उत्तरवादीचे विद्वान वकील इलेक्ट्रॉनिक्स ट्रेड आणि टेक्नॉलॉजी डेव्हलपमेंट कॉर्पोरेशन लिमिटेड: मधील खालील निरीक्षणांवर ठामपणे अवलंबून होते. [एससीसीपी. 742, परिच्छेद 6).

" समजा, धनादेश प्राप्तकर्त्याला किंवा धारकाला योग्य वेळी जारी केल्यानंतर आणि तो रोखीसाठी सादर करण्यापूर्वी, त्याला तो रोखीसाठी सादर न करण्याची नोटीस दिली जाते आणि तरीही प्राप्तकर्ता किंवा धारक योग्य वेळी देयकासाठी बँकेला धनादेश सादर करतो आणि जेव्हा निर्देशानुसार तो परत केला जातो, तेव्हा कलम 138 आकर्षित होत नाही.

(भर दिला जातो)

अपीलकर्त्याच्या विद्वान वकिलाने असे सांगितले की जर कायद्याच्या कलम 139 च्या तरतुदींकडे न्यायालयाचे लक्ष वेधले गेले असते, ज्याचा त्यांच्या मते या मुद्द्यावर महत्त्वपूर्ण परिणाम आहे, तर न्यायालयाने निश्चितपणे वरील निरीक्षणे केली नसती. हे कलम खालीलप्रमाणे आहे :

"139. धारकाच्या बाजूने अनुमान.- हे गृहित धरले जाईल की उलट सिद्ध होत नाही तोपर्यंत, धनादेश धारकाने कलम 138 मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या स्वरूपाचा धनादेश कोणत्याही कर्जाच्या किंवा इतर दायित्वाच्या संपूर्ण किंवा अंशतः भरणा करण्यासाठी प्राप्त केला आहे."

विद्वान वकिलानुसार जर इलेक्ट्रॉनिक्स ट्रेड अँड टेक्नॉलॉजी डेव्हलपमेंट कॉर्पोरेशन लिमिटेड मधील या न्यायालयाची निरीक्षणे. (एस. सी. सी. पी.) 742, परिच्छेद 6)

" [धनादेश प्राप्तकर्त्याला किंवा धारकाला योग्य वेळी जारी केल्यानंतर आणि तो रोखीसाठी सादर करण्यापूर्वी, त्याला तो रोखीसाठी सादर न करण्याची नोटीस दिली जाते आणि तरीही प्राप्तकर्ता किंवा धारक योग्य वेळी धनादेश भरणा करण्यासाठी बँकेकडे सादर करतो आणि जेव्हा निर्देशानुसार तो परत केला जातो, तेव्हा कलम 138 आकर्षित होत नाही"

जर चांगला कायदा म्हणून स्वीकारला गेला, तर कायद्यात कलम 138 समाविष्ट करण्याचा उद्देशच पराभूत होईल.

वरील सादरीकरणामध्ये आम्हाला मोठी ताकद दिसते कारण एकदा आदेशकाने धनादेश जारी केला की कलम 139 अंतर्गत एक गृहितक पाळले जाणे आवश्यक आहे आणि केवळ आदेशकाने पैसे भरणे थांबवण्यासाठी आदेशातील किंवा बँकेला नोटीस बजावली आहे, त्यामुळे तो आदेशक किंवा धनादेश धारकाद्वारे कायद्याच्या कलम 138 अंतर्गत योग्य वेळी कारवाई

करण्यास प्रतिबंध करणार नाही. सतराव्या अध्यायाचा उद्देश, ज्याचा उद्देश "खात्यांमधील अपर्याप्त निधीच्या अपुरेपणासाठी काही धनादेशांचा अनादर झाल्यास शिक्षा" असा आहे आणि ज्यामध्ये कलम 138 ते 142 समाविष्ट आहेत, ते बँकिंग व्यवहारांच्या कार्यक्षमतेस प्रोत्साहन देणे आणि धनादेशांद्वारे व्यवसायाचे व्यवहार करताना विश्वासाहता सुनिश्चित करणे हा आहे. या कारणास्तव आमचे असे मत आहे की इलेक्ट्रॉनिक्स ट्रेड अँड टेक्नॉलॉजी डेव्हलपमेंट कॉर्पोरेशनम लिमिटेड मधील परिच्छेद 6 मधील या न्यायालयाच्या निरीक्षणामध्ये असे म्हटले आहे की, "समजा, धनादेश प्राप्तकर्त्याला किंवा धारकाला योग्य वेळी जारी केल्यानंतर आणि तो रोखीसाठी सादर करण्यापूर्वी, तो रोखीसाठी सादर न करण्याची नोटीस त्याला देण्यात आली आहे आणि तरीही प्राप्तकर्ता किंवा धारक योग्य वेळी धनादेश भरणे करण्यासाठी बँकेकडे सादर करतो आणि जेव्हा तो सूचनांवर परत केला जातो, तेव्हा कलम 138 आकर्षित होत नाही", ज्या उद्देशासाठी वरील अध्याय कायदा-पुस्तकावर आणला गेला आहे त्या उद्देशाशी जुळत नाही.

विद्वान वकिलांनी हितेन पी. दलाल विरुद्ध ब्रतींद्रनाथ बॅनर्जी, [2001] 6 एस. सी. सी. 16 या खटल्यातील न्यायालयाच्या निकालाच्या परिच्छेद 38 वर भर दिला, जो खालीलप्रमाणे आहे:

" कलम 138 आणि 139 अंतर्गत अनुमान नाकारण्याचे (एस. आय. सी.) ओझे अपीलकर्त्यावर होते, जे ओझे तो अजिबात पार पाडण्यात अयशस्वी ठरला. अपीलकर्त्याच्या लेखी निवेदनातील प्रतिपादन पुरेसे नव्हते. योगायोगाने, लिखित विधानातील बचाव, की चार धनादेश उद्देशित व्यवहारांसाठी देण्यात आले होते, हे अपीलकर्त्याने कलम 138 अंतर्गत नोटीसला दिलेले उत्तर नव्हते. त्यानंतर त्यांनी सांगितले होते की बँकेला पुनर्रचनेसाठी मदत करण्यासाठी धनादेश देण्यात आले होते (नि. H). अपीलकर्त्यासाठी किमान स्वीकारार्ह पुराव्याच्या आधारे हे दाखवणे आवश्यक होते की एकतर लेखी विधानातील त्याचे स्पष्टीकरण इतके संभाव्य होते की विवेकपूर्ण व्यक्तीने ते स्वीकारले पाहिजे किंवा नोंदवलेल्या साहित्याचा परिणाम, त्याच्या संपूर्णतेत, गृहीत धरलेल्या वस्तुस्थितीचे अस्तित्व, असंभवनीय असल्याचे सिद्ध करणे आवश्यक होते. (त्रिलोक चंद जैन विरुद्ध दिल्ली राज्य, [1975] 4 एस. सी. सी. 761. याचिकाकर्त्याने तसे केलेले नाही. अशा कोणत्याही पुराव्याच्या अनुपस्थितीत कलम 138 आणि 139 अंतर्गत गृहीत धरणे आवश्यक आहे.

विद्वान वकिलांनी के. एन. बीना विरुद्ध मुनियप्पन आणि अन्य (२००१) ८ एस. सी. सी. ४५८ या प्रकरणातील या न्यायालयाच्या निकालाच्या परिच्छेद ७ वर देखील भर दिला, जो

खालीलप्रमाणे आहे:

"या प्रकरणात पहिल्या उत्तरवादीने काही औपचारिक पुराव्यांव्यतिरिक्त कोणताही पुरावा सादर केलेला नाही हे मान्य आहे. उच्च न्यायालयाने या आधारावर कार्यवाही केल्याचे दिसते की, त्याच्या दिनांकित २१/०५/१९९३ उत्तरातील नकार/दावे हे कर्ज किंवा दायित्वासाठी धनादेश जारी करण्यात आला होता हे सिद्ध करण्यासाठी अपीलकर्ता तक्रारदारावर पुराव्याचा भार टाकण्यासाठी पुरेसे होते. हा पूर्णपणे चुकीचा दृष्टिकोन आहे. पहिल्या उत्तरवादीने कोणताही पुरावा सादर न केल्यामुळे, धनादेश कर्ज किंवा दायित्वासाठी जारी केला गेला नव्हता हे सिद्ध करण्याचा भार त्याने उचलला असे म्हणता येणार नाही, दंडाधिकाऱ्यांनी दिलेला दोषसिद्धीचा निर्णय योग्य होता. उच्च न्यायालयाने चुकून ती शिक्षा रद्दबातल ठरवली."

विद्वान वकिलांनी गोप्लास्ट (पी) लिमिटेडच्या प्रकरणात या न्यायनिर्णय निकालाच्या परिच्छेद ६ वर भर दिला. चिको उर्सुला डिसोझा आणि अन्य., [२००३] ३ एस. सी. सी. २३२, जे खालीलप्रमाणे आहे:

" सध्याच्या परिस्थितीत मुद्दा खूप वेगळा आहे. हा मुद्दा चेकच्या वस्तुस्थितीवर नमूद केलेल्या तारखेपूर्वी पोस्ट-डेट चेक भरणे रद्द करण्याशी संबंधित आहे. या मुद्दा विचार करण्याच्या उद्देशाने, अधिनियमाचे कलम १३९ पाहणे प्रासंगिक आहे जे धनादेश धारकाच्या बाजूने गृहीतक निर्माण करते . सदर कलमात अशी तरतूद आहे की:

"१३९ .उलट सिद्ध होत नाही तोपर्यंत असे गृहीत धरले जाईल की, धनादेश धारकाला कलम १३८ मध्ये संदर्भित स्वरूपाचा धनादेश प्राप्त झाला, जो कोणत्याही कर्जाच्या किंवा इतर दायित्वाच्या संपूर्ण किंवा अंशतः निविदेसाठी होता."

अशा प्रकारे असे गृहीत धरले पाहिजे की धनादेश कोणत्याही कर्जाच्या किंवा इतर दायित्वाच्या पूर्ततेसाठी जारी केला जातो. पुरावा सादर करून अनुमान नाकारले जाऊ शकते आणि पुराव्याचा भार त्या व्यक्तीवर आहे ज्याला अनुमान नाकारायचे आहे. बँकिंग व्यवहाराच्या परिणामकारकतेस प्रोत्साहन देणे आणि बँकांद्वारे व्यावसायिक व्यवहारांमध्ये विश्वासार्हता सुनिश्चित करणे या अधिनियमाच्या सातव्या प्रकरणाच्या उद्देशासह हा अंदाज आपल्याला असा दृष्टिकोन ठेवण्यास प्रवृत्त करतो की तारखेनंतरच्या धनादेशाची परतफेड रद्द करून, एखाद्या पक्षाला अधिनियमाच्या

कलम १३८ च्या दंडात्मक तरतुदीपासून दूर जाऊ देऊ नये. उलट दृष्टिकोन कलम १३८ ला कार्यहीन बनवेल आणि त्यांच्या स्वतःच्या कृत्यांद्वारे त्यांनी हाती घेतलेल्या कायदेशीर जबाबदाऱ्यांखाली पैसे देणे टाळण्याचा प्रयत्न करणाऱ्या व्यक्तींना एक माध्यम प्रदान करेल जे दुसऱ्या शब्दांत स्वतःच्या चुकीचा फायदा घेत असल्याचे म्हटले जाऊ शकते. जर आम्ही अन्यथा मानतो, कर्ज किंवा दायित्वाच्या बदल्यात धनादेश जारी केल्यानंतर तो भरणे थांबविण्याच्या सूचना बँकांना दिल्यास, अर्जदार सहजपणे कलम १३८ अंतर्गत दंडात्मक परिणाम टाळू शकेल. एकदा धनादेश काढणाऱ्याने धनादेश जारी केला की, कलम १३९ अंतर्गत एक अनुमान पाळले जाणे आवश्यक आहे आणि केवळ धनादेश काढणाऱ्याने पैसे भरणे थांबवण्यासाठी तिकीट काढणाऱ्या व्यक्तीला किंवा बँकेला नोटीस बजावली आहे, त्यामुळे ड्रॉई किंवा धनादेश धारकाद्वारे अधिनियमाच्या कलम १३८ अंतर्गत योग्य वेळी कार्यवाही करण्यास प्रतिबंध होणार नाही. मोदी सिमेंट लिमिटेड वि. प्रकरणात या न्यायालयाने हाच दृष्टिकोन मांडला होता. कुचिल कुमार नंदी, [१९९८] ३ एस. सी. सी. २४९. याच तथ्यांवर अशोक यशवंत बडवे विरुद्ध सुरेंद्र माधवराव निघोजाकर, [२००१] ३ एस. सी. सी. ७२६ मधील या न्यायालयाचा निर्णय आहे. मोदी प्रकरणातील निर्णयाने इलेक्ट्रॉनिक्स ट्रेड अँड टेक्नॉलॉजी डेव्हलपमेंट कॉर्पोरेशन लिमिटेड विरुद्ध इंडियन टेक्नॉलॉजिस्ट अँड इंजिनिअर्स (इलेक्ट्रॉनिक्स) (पी) लिमिटेड, (१९९६) २ एस. सी. सी. ७३९ मधील या न्यायालयाचा पूर्वीचा निर्णय फेटाळला ज्याने उलट दृष्टिकोन घेतला होता. मोदी प्रकरणात घेतलेल्या दृष्टिकोनाशी आम्ही आदरपूर्वक सहमत आहोत. हे मत कायद्याच्या उद्देशाशी सुसंगत आहे. तारखेनंतरच्या धनादेशाद्वारे देय देण्याच्या विश्वासावर, प्राप्तकर्ता धनादेश स्वीकारून त्याचे स्थान बदलतो. जर धनादेशाच्या देय तारखेपूर्वी देयक थांबवून व्यवहार अधिनियमाच्या कलम १३८ च्या कक्षेतून बाहेर काढण्याची परवानगी दिली, तर यामुळे तो विश्वास डळमळीत होईल, जो धनादेश अन्यथा देय दिनांक देयक उपलब्ध होण्याविषयी प्रेरित करण्याचा हेतू आहे.

एम.एम.टी.सी. लिमिटेड आणि अनदर व्हर्सेस मेडचल केमिकल्स अँड फार्मा (पी) लिमिटेड आणि अनदर, [२००२] १ एस. सी. सी. २३४ या प्रकरणात या न्यायालयाच्या निकालाच्या परिच्छेद १७ वर देखील भर देण्यात आले होते, जे खालीलप्रमाणे आहे:

" त्यामुळे तक्रारदाराने तक्रारीत विद्यमान दायित्व असल्याचा विशेष आरोप करण्याची आवश्यकता नाही. कोणतेही विद्यमान कर्ज किंवा दायित्व नव्हते हे सिद्ध करण्याचा भार

उत्तरवादींवर होता. त्यामुळे त्यांना खटल्यातून मुक्त करावे लागते. या टप्प्यावर, केवळ त्यांनी दाखल केलेल्या याचिकांमधील दाव्यांच्या आधारे उच्च न्यायालय असा निष्कर्ष काढू शकले नसते की कोणतेही विद्यमान कर्ज किंवा दायित्व नाही.

खालील न्यायालयांनी स्वीकारलेल्या कारणांशी आम्ही सहमत नाही. उच्च न्यायालय आणि विद्वान न्यायिक दंडाधिकाऱ्यांचे निर्णय रद्द केले जातात. आम्ही असे मानतो की कायद्याचे कलम 138 प्रकरणातील तथ्यांमध्ये आकर्षित केले जाईल आणि तरतुदींनुसार शिक्षेचा खटला तयार केला जाईल.

प्रस्तुत प्रकरणात, उत्तरवादीने दिलेला धनादेश त्याच्या सूचनेनुसार देयक देण्यासाठी थांबवण्यात आला आहे आणि धनादेश अपीलकर्त्याला न वटवता परत करण्यात आला आहे. वरील परिच्छेदांमधील आमची चर्चा लक्षात घेऊन आणि प्रकरणाची तथ्ये आणि परिस्थिती आणि या विषयावरील कायद्याचा विचार करून, आम्ही असे मानतो की उत्तरवादीने गुन्हा केल्याचे मानले जाईल. जेव्हा हे प्रकरण पुढील सुनावणीसाठी 17.11.2003 वर घेण्यात आले, तेव्हा उत्तरवादीच्या विद्वान वकिलाने सादर केले की हे न्यायालय हा उत्तरवादीचा खटला आणि रक्कम भरण्यात त्याच्या असमर्थतेचे कारण विचारात घेऊ शकते आणि सौम्य दृष्टिकोन घेऊन कमी शिक्षा ठोठावण्याचा विचार करू शकते. जेव्हा हे प्रकरण पुढील सुनावणीसाठी 17.11.2003 वर घेण्यात आले, तेव्हा उत्तरवादीच्या विद्वान वकिलाने सादर केले की हे न्यायालय हा उत्तरवादीचा खटला आणि रक्कम भरण्यात त्याच्या असमर्थतेचे कारण विचारात घेऊ शकते आणि सौम्य दृष्टिकोन घेऊन कमी शिक्षा ठोठावण्याचा विचार करू शकते. संबंधित व्यवहार 1993 साली दोन्ही पक्षांमध्ये झाला होता, त्यामुळे संबंधित वेळी कलम 138, सध्याच्या प्रकरणाला लागू होईल. कलम 138 मध्ये एक वर्षांपर्यंत वाढणाऱ्या तुरुंगवासाची किंवा धनादेशाच्या दुप्पट रकमेपर्यंत वाढणाऱ्या दंडाची किंवा दोन्हीची तरतूद आहे. कलम 138 मध्ये आता सुधारणा करण्यात आली आहे आणि 2002 च्या दुरुस्ती कायद्यात तरतूद केल्याप्रमाणे एक वर्षांपर्यंत वाढू शकणाऱ्या कारावासाचा दंड च्या जागी दोन वर्षे करण्यात आला आहे आणि दंड जो धनादेशाच्या रकमेच्या दुप्पट होऊ शकतो. कायद्याच्या कलम 138 अंतर्गत गुन्ह्यासाठी ही शिक्षा निश्चित करण्यात आली आहे.

तरतुदींखालील उद्दिष्ट आणि घटक, विशेषतः अधिनियमाच्या कलम 138 आणि 139 कडे दुर्लक्ष केले जाऊ शकत नाही. सर्व व्यावसायिक व्यवहारांचे, विशेषतः साधन म्हणून धनादेशांचे, योग्य आणि सुरळीत कार्य प्रामुख्याने पक्षांच्या सचोटीवर आणि प्रामाणिकपणावर अवलंबून असते. आपल्या देशात, मोठ्या संख्येने व्यावसायिक व्यवहारांमध्ये, हे नोंदवले गेले होते की धनादेश केवळ अडवण्यासाठीच नव्हे तर कर्जदारांची फसवणूक करण्यासाठी देखील एक साधन म्हणून जारी केले गेले होते. व्यावसायिक व्यवहारांमध्ये धनादेश जारी करण्याचे पावित्र्य आणि विश्वासार्हता मोठ्या प्रमाणात कमी झाली. निःसंशयपणे, बँकेने धनादेशाचा अनादर केल्याने न मोजता येण्याजोगे नुकसान, नुकसान आणि प्राप्तकर्त्याची गैरसोय होते आणि देशांतर्गत आणि बाहेरील व्यावसायिक व्यवहारांच्या संपूर्ण विश्वासार्हतेस गंभीर फटका बसतो. रोख भरणा करण्यासाठी विश्वासार्ह पर्याय म्हणून धनादेशांची विश्वासार्हता पुनर्संचयित करण्यासाठी संसदेने उपरोक्त तरतुदी लागू केल्या. दिवाणी न्यायालयात उपलब्ध असलेला उपाय म्हणजे दीर्घकाळ चाललेली प्रकरणे आणि एक अनैतिक आदेशक सामान्यतः प्राप्तकर्त्याच्या अस्सल दाव्याला पराभूत करण्यासाठी विविध दावे दाखल करतो.

म्हणून, आम्ही या तारखेपासून उत्तरवादीला एक महिन्याची मुदत रुपये भरण्यासाठी देतो. रु.८०,०००/- (धनादेशाच्या दुप्पट रक्कम) अपीलकर्त्याच्या बाजूने काढलेल्या दर्शनी धनाकर्षाद्वारे आणि गोव्यात देय (कागदी पुस्तकात दिलेल्या पत्त्यामध्ये) करावे. त्याची चूक झाल्यास, उत्तरवादीला सहा महिन्यांसाठी साध्या कारावासाची शिक्षा भोगावी लागेल.

परिणामी, अपील निकाली काढली जाते.

आर. पी.

अपील निकाली.

अस्वीकरण

"या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याचा / तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार नाही. तसेच, इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक

आणि कार्यालयीन वापराकरीता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन
आणि अंमलबाजवणीकरीता वैध मानला जाईल."